

КИЇВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ ІНСТИТУТ
імені М.П.Драгоманова

На правах рукопису

КУЦЕВОЛ Ольга Миколаївна

ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ ЕПІГРАФОВАНИХ ХУДОЖНІХ
ТВОРІВ У 8 - 9 КЛАСАХ ШКІЛ ГУМАНІТАРНОГО ПРОФІЛЮ

ІЗ.00.02 - методика викладання / російської літератури /

ІЗ.00.02 - методика викладання / української літератури /

А в т о р е ф е р а т

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

О. Куцєвола

Київ - 1993

Робота виконана у Київському державному педагогічному
інституті імені М.П.Драгоманова.

Науковий керівник – кандидат педагогічних наук,
доцент Мірошніченко Л.Ф.

Офіційні опоненти – дійсний член АПН України,
доктор педагогічних наук,
професор Мазуркевич О.Р.
кандидат педагогічних наук
Мурашова А.О.

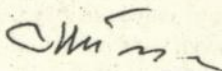
Провідна установа – Ніжинський державний педагогічний
інститут

Захист відбудеться "30" серпня 1993 р. о
годині на засіданні спеціалізованої ради Д ІІЗ.01.01
по присудженню наукового ступеня кандидата педагогічних
наук у Київському державному педагогічному інституті
імені М.П.Драгоманова за адресою : 252030, м.Київ-30,
вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись в бібліотеці Київсь-
кого педагогічного інституту імені М.П.Драгоманова.

Автореферат розіслано "29" травня 1993 р.

Вчений секретар
спеціалізованої ради

М.Я.Плющ

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

ЛНБ України ім.В.Стефаника

00802431 (1)

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Складні якісні зміни в українському суспільстві, пошуки цивілізованих шляхів розвитку, спрямованість на гуманізацію та демократизацію усіх сфер духовного життя обумовлюють нові концептуальні підходи до розбудови загальноосвітньої школи України, зокрема зміни у викладанні словесності.

Пріоритет гуманістичних цінностей, потреба прилучення підростаючого покоління до джерел рідної культури та невичерпної скарбниці людської мудрості, відображеної у шедеврах світового мистецтва, визначають інноваційні процеси у системі літературної освіти школярів, розширення сіті середніх навчальних закладів гуманітарного профілю.

Викладання рідної – української чи російської – та світової літератури, звільнене від ідеологічних догм і спрямоване на збагачення знань та уявлень учнів про світ і людину, орієнтується на естетично-гуманістичну сутність художнього твору і розкриття втіленої у ньому концепції майстра слова.

У працях літературознавців (Н.В.Алексеевої, Г.А.В'язовського, М.М.Гіршмана, М.Г.Жулинського, Б.О.Кормана, В.П.Марка) та методистів (О.М.Байдурі, Г.І.Беленького, О.Р.Мазуркевича, В.Г.Маранцмана, Н.Я.Мешерякової, Є.А.Пасічника, А.М.Сафонові, К.П.Фролові) відображена думка, що глибоке і адекватне розкриття читачами морально-естетичного змісту літературного твору неможливе без вияву авторської позиції, висловленої на різних рівнях художнього цілого.

Прагнення дати всесторонню і об'єктивну оцінку твору письменника визначає особливу увагу до засобів висловлення авторської оцінки у тексті. Кожен елемент художньої структури несе на собі відбиток неповторної духовно-творчої особистості, є втіленням ставлення автора до навколишньої дійсності.

Важливе методологічне значення для розуміння читачами авторської позиції та засобів її вияву має твердження Г.О.Гуковського, що "усвідомити ідею твору – це означає осмислити ідею кожного його компонента в їх синтезі та системній сукупності і в той же час, кожного компонента зокрема". Таким чи-

ном, напрямком аналізу, його логіка і методика визначаються своєрідністю ідейно-естетичної концепції та художньої структури твору.

У зв'язку з цим і виникає необхідність удосконалення методики літератури в цілому і зокрема оптимізації методичних прийомів та форм аналізу, спрямованих на розкриття позиції автора і засобів її висловлення на всіх рівнях літературного тексту. Оскільки епіграф є важливим композиційним компонентом, за допомогою якого автор висловлює своє ставлення до героїв та подій, допомагає читачам глибше осмислити основну колізію, тему та ідею твору, то ігнорування розгляду епіграфічної цитати у системі художнього тексту не дозволяє зробити повноцінний аналіз.

У літературознавстві та лінгвістиці проблема епіграфа ще мало досліджена: є небагато спеціальних праць, присвячених вивченню цього компонента (І.В.Арнольд, Н.А.Жирмунська, С.Д.Кржижановський, Н.А.Кузьміна, А.В.Кулагін, Ю.М.Лотман, А.Г.Храмченков). Частково роль епіграфа висвітлювалася у дослідженнях епіграфованих творів літературознавцями М.П.Алксєєвим, С.Г.Бочаровим, Г.О.Гуковським, Ю.О.Івакіним, Є.П.Кирилюком, В.В.Шкловським, Д.П.Якубовичем та іншими.

Учені відзначають, що епіграф пов'язує твір з джерелом надтекстової цитати і на цій основі переосмислює його зміст, допомагає висловити авторську позицію, створити певну емоційну тональність оповіді, слугить "ключем" для усвідомлення змісту твору.

Ці положення, на жаль, не знайшли належного розвитку у сучасній методичній теорії та практиці. Наукові праці методистів О.Ю.Богданової, Г.С.Легожської, М.О.Дьоміна, Л.Г.Камеєнської, Г.Л.Неділька, А.М.Сафонової, В.Г.Маранцмана, Б.І.Степанішина з проблеми вивчення окремих епіграфованих творів української та російської літератури включають ряд цінних рекомендацій щодо розгляду епіграфа у взаємозв'язку з усією художньою системою. Однак ці наукові дослідження мають розрізнений, епізодичний характер. Відсутнє також теоретичне обґрунтування роботи учнів з епіграфом художнього твору.

Недостатнє опрацювання методичного забезпечення викликає значні труднощі у шкільній практиці.

Таким чином, вибір теми зумовлюється, з одного боку, тим, що в методиці проблема розкриття ролі епіграфа для усвідомлення морально-естетичного змісту твору не була предметом спеціального дослідження, а з другого, - практичною необхідністю сучасного творчого вивчення літератури, яке ґрунтується на повному і глибокому осягненні учнями концепції майстра слова.

Звернення до спадщини поетів ХІХ століття визначається, по-перше, тим, що епіграфування було одним з улюблених прийомів творчої манери Т.Г.Шевченка, П.О.Кудіна, О.С.Пушкіна, М.Ю.Лермонтова і Дж.Г.Байрона, по-друге, актуальністю загальнолюдських проблем, відображуваних у творах цих авторів.

Проблема дисертаційного дослідження полягає в з'ясуванні теоретичної основи вивчення епіграфованих текстів у їх художній специфіці; виявленні умов ефективного формування у учнів 8-9 класів знань, умінь та навичок, спрямованих на осмислення епіграфа в його взаємозв'язку з джерелом та авторським твором.

Об'єктом дослідження є процес вивчення епіграфованих художніх творів у курсах рідної - української чи російської - та світової літератур у 8-9 класах шкіл гуманітарного профілю.

Локалізація об'єкта дослідження пояснюється труднощами сприймання учнями старшого підліткового віку такого прихованого засобу висловлення авторських оцінок, як епіграф.

Предмет дослідження - зміст, методи, прийоми та форми вивчення епіграфованих літературних творів.

Мета дослідження - підвищення ефективності поглибленого вивчення учнями 8-9 класів художніх творів з епіграфами шляхом розроблення системи методів, прийомів та форм, які сприяють осягненню ролі надтекстової цитати в розкритті авторської позиції.

Гіпотеза дослідження: якщо у процесі вивчення епіграфованого твору зважається на його художню специфіку, а сама робота організована в

єдиній системі, то відбувається ефективне формування читача, златного до алієзивного сприймання авторського тексту у взаємозв'язку з "чужим словом", до повнішого і глибшого осмислення концепції письменника.

Для реалізації поставленої мети і перевірки гіпотези треба було розв'язати завдання :

- здійснити теоретичний аналіз проблеми і вивчити її стан у практиці викладання російської та української літератури;
- виявити якісний рівень сприймання учнями старшого підліткового віку епіграфа художнього твору;
- розробити методику проведення у 8-9 класах уроків поглибленого вивчення епіграфованих творів, спрямованого на засвоєння учнями ідейно-художнього змісту та концепції автора, відображеної в епіграфі;
- перевірити ефективність розробленої методики.

Методологічною основою дослідження є філософські праці про пізнання дійсності; положення про взаємозв'язок форми і змісту; психолого-педагогічна теорія засвоєння знань та поетапного формування розумових дій і понять; пріоритетність загальнолюдської цінності художньої літератури та її впливу на духовне збагачення особистості.

Відповідно до характеру поставлених завдань, що передбачали розробку проблеми на теоретичному і практичному рівнях, у процесі роботи застосовувалися методи дослідження : теоретичний аналіз літературознавчих, лінгвістичних, методичних та психолого-педагогічних праць з теми дисертації; вивчення та порівняльний аналіз навчальних програм і підручників; теоретичне осмислення і узагальнення передового педагогічного досвіду; цілеспрямоване спостереження в його різних формах за попередньо розробленою програмою; аналіз уроків словесників; усне та письмове опитування учителів і учнів; педагогічний експеримент; елементи математичної статистики.

Мета, завдання і гіпотеза дослідження зумовили його логіку та методику.

На першому етапі / 1988-1989 р.р. / здійснювались спостереження за процесом вивчення епіграфованих творів у 8-9 класах, анкетне опитування учнів та вчителів, ознайомлення з передовим педагогічним досвідом. Вивчалась методична, літературознавча, лінгвістична та психолого-педагогічна література з проблеми. Це забезпечило визначення вихідних позицій дисертації, дозволило уточнити її основні положення, об'єкт, предмет, мету і методи дослідження, створити робочу гіпотезу, скласти програми констатуючого зрізу та формулюючого експерименту.

Другий етап / 1989-1990 р.р. / включав проведення констатуючого зрізу та аналіз його результатів, пошук реальних можливостей поглибленого вивчення літературного твору з епіграфом. Констатуючим експериментом охоплено 182 учня п'яти шкіл м. Києва, м. Вінниці та Вінницької області.

На цьому етапі здійснювалась розробка і обґрунтування раціональної методичної моделі вивчення епіграфованих творів, були підготовані методичні рекомендації для вчителів української та російської літератур.

На третьому етапі / 1990-1993 р.р. / проводилося дослідне навчання у чотирьох школах : Українському колекті - см 5272 м. Києва, класах з поглибленим вивченням літератури см 5 6 м. Вінниці, см 5 I смт Чечельник та Довжоцькій см Вінницької області; перевірялась ефективність запропонованої системи, удосконалювалась її методика.

Дослідним навчанням охоплено тих самих учнів з 8-го до 9-го класу. Загальна кількість експериментальної групи - 219 учнів.

Науковим новизну дослідження становить розкриття шляхів осягнення авторської концепції та засобів її вияву в тексті епіграфованого твору, методична система поглибленого вивчення таких творів, зважаючи на їх художню специфіку та психолого-вікові особливості читачького сприймання.

Теоретичне значення дисертації полягає в обґрунтуванні вивчення епіграфованого твору в тісному взаємозв'язку епіграфа та його першоджерела з іншими компо-

ентами художнього тексту.

Практичне значення дослідження визначається впровадженням у шкільну практику обґрунтованої методики оволодіння знаннями, уміннями та навичками аналізу епіграфованого твору, що служить глибокому осмисленню концепції автора. Матеріали дослідження можуть бути використані у методичних рекомендаціях учителям, а також викладачам педагогічних інститутів, на курсах підвищення кваліфікації словесників.

На захист виносяться положення:

1. При вивченні епіграфованих творів глибокому проникненню учнів у сферу авторської суб"єктивності сприяє використання досягнень сучасного літературознавства та лінгвістики, в яких епіграф розглядається як метонімічний знак, що пов"язує два контексти – авторський та першоджерело.
2. Епіграф художнього твору зумовлює напрямок його сприймання.
3. Повне і адекватне прочитання авторського твору можливе за умови оволодіння учнями теоретичними знаннями про епіграф як засіб висловлення позиції письменника і формування на їх основі вмінь та навичок, що забезпечують осмислення епіграфічної цитати у цілісній системі літературного тексту.
4. Підвищенню ефективності вивчення творів з епіграфами сприяє застосування системи методів, прийомів та форм, спрямованих на активізацію сприймання і аналізу надтекстової цитати в її взаємоз"язках з іншими компонентами художнього цілого.
5. Розвиток літературних здібностей, спрямованих на сприймання і осмислення творів з епіграфами в їх художній специфіці, можливий у системі уроків рідної та світової літератур, у процесі поглибленого вивчення творів різних письменників, порівняння їх епіграфічної манери.

Апробація результатів дослідження проходила під час експериментального навчання у школах м.Києва, м.Вінниці та Вінницької області; на науковій конференції студентів та аспірантів Київського державного педагогічного інституту ім. М.П.Драгоманова / 1992 р. /, республіканських науково-практичних конференціях / Рівне, 1991, 1992; Київ, 1991; Дрогобич, 1992; Донецьк, 1992; Херсон, 1992 / та

на курсах підвищення кваліфікації вчителів при Вінницькому обласному інституті удосконалення.

Структура і обсяг роботи. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків та списку використаної літератури.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовується актуальність проблеми, визначаються об'єкт, предмет, мета, гіпотеза, завдання і методи дослідження; формулюються теоретичні положення, що виносяться на захист.

Перший розділ - "Теоретичні засади вивчення епіграфованих творів у їх художній специфіці" - присвячений аналізу наукових праць з літературознавства, лінгвістики та методики літератури, що пов'язані з проблемою дослідження.

У розділі розглядаються структура, семантика, роль епіграфа у літературному тексті. Спостереження за зміною номінації епіграфічної цитати / М.Ф.Остолопов, 1821; Я.О.Зунделович, 1925; С.Д.Кржижановський, 1936; Г.М.Чумаков, 1975; Н.А. Кузьміна, 1987 / дозволяють зробити висновок про ускладнення функцій цього компоненту у творі.

Термін "епіграф" бере початок в античності, в Древній Греції він означав "напис на пам'ятниках та будівлях" / Квятковский А.П. Поэтический словарь /, пізніше такі написи робились на різних предметах і подарунках, пояснюючи їх значення, а також книгах, де вони передували основному тексту і являли собою літературні чи фольклорні афоризми.

Витоки прийому епіграфування художнього твору сягають ХХ століття, епохи Відродження. В процесі розвитку світової літератури він то ставав літературною манерою, то виходив із вживання.

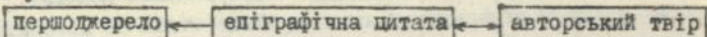
Використання автором надтекстової цитати залежить від творчого стилю майстра слова та художнього задуму, але безперечно є висновок, що вводячи у свій твір цей неонов'язковий елемент, письменник тим самим надає йому великого зна-

чення, тому що епіграф є ключем до осмислення авторської концепції.

Спосіб висловлення епіграфічної цитати можна класифікувати за такими ознаками : обсяг, мовна форма, джерело цитати, точність і повнота відтворення, хронологічна та історична близькість - віддаленість, загальнодоступність - недоступність розуміння, ступінь самодостатності.

Заслужує на увагу визначення літературного епіграфа як семіотичного феномену, тому що він належить одразу двом контекстам і має два семантичних значення, а також - як метонімічного знаку зв'язку авторського твору і джерела цитати /А.Г. Храмченков /.

Виділяються зовнішньо- і внутрішньотекстові зв'язки епіграфа у системі

Найбільш полярні форми взаємоспрямованості епіграфа та авторського тексту - узгодження і полеміка, але, за словами М.М.Бахтіна, у системі "чужий текст" - "художній твір" існує дуже широка палітра відношень : довір'я до чужого слова, шанобливе прийняття, наслідування, пошуки глибинного змісту, погодження (з його безмежними відтінками та градацієв), нанизування змісту на зміст, голосу на голос, доповнення та інше / Бахтин М.М. Естетика словесного творчества /.

Надтекстова цитата лише зовні автономний компонент, насправді вона тісно пов'язана з назвою твору, його початком та кінцем, образами та сюжетом.

Епіграф відзначається поліфункціональністю, він виконує функції :

- концептуальну - передачі ідейно-тематичного змісту;
- ліричну - розкриття почуттів автора, його ставлення до написаного;
- емоційну - настрої читача на певну емоційну тональність;
- орнаментальну - внесення у твір додаткової естетичної інформації;
- ерудованості;
- зв'язку двох творів та їх авторів у контексті людської

культури:

- пробудження інтересу читачів до першоджерела цитати;
- програмування сприймання авторського тексту через призму епіграфа та інші.

У художньому творі надтекстова цитата виконує декілька функцій, причому одна з них може домінувати.

Проаналізувавши структуру, семантику і функції епіграфа, можна прийти до висновку, що епіграфований твір - якісно нове утворення, зміст якого збагачується і ускладнюється за допомогою надтекстової цитати.

З аналізу літературознавчих та лінгвістичних праць переконуємось, що теорія епіграфа досі ще не створена, існують лише окремі спеціальні дослідження, присвячені в основному вивченню епіграфічних цитат окремих творів / М.П.Алексеев, С.М.Громбах, Н.А.Фирмунська, С.Д.Кржижановський, А.В.Кулагін, Д.П.Якубович /. Епізодично проблема епіграфа висвітлювалась у дослідженнях творчості письменників, для яких прийом епіграфування був улюбленим.

Зважаємо й на те, що в літературознавстві накреслились три основних напрямки у вивченні епіграфа : порівняльно-історичний, при якому досліджується роль епіграфа для усвідомлення зв'язку авторського твору з джерелом цитати чи цілою літературною традицією; вивчення епіграфа у структурі твору, вияв його внутрішньотекстових зв'язків і відображення у цьому компоненті позиції автора; вивчення епіграфа у світлі становлення творчого задуму; визначення джерела цитати, ступеня її аутентичності, осмислення причин вибору, введення у твір чи зняття епіграфа.

Часто в літературознавчих працях ці три напрямки поєднуються : слідом за визначенням джерела епіграфа йде порівняльне дослідження та з'ясування його внутрішньотекстових зв'язків і функцій у новому контексті.

В лінгвістиці проблема епіграфа вивчається в зв'язку з теорією тексту і розглядається мовознавцями як концептуальний програматор, як засіб вторинної непрямой номінації чи особливий різновид позатекстового авторського коментаря / І.В. Арнольд, Г.В.Колшанський, О.Н.Попова /.

Деякі визначальні ознаки епіграфа частково розглядалися в дисертаційних дослідженнях таких лінгвістичних явищ, як цитата і алюзія / Г.З.Атлас, К.Н.Датрова, Л.О.Машкова, А.Г.Мамасва, М.Д.Тухарелі, А.Г.Храмченков /.

У методиці літератури проблема осмислення епіграфа як однієї з форм вияву авторської позиції розв'язувалась фрагментарно, коли дослідники висвітлювали вивчення окремих епіграфованих творів. Епізодично розглядається робота з цим компонентом у наукових працях методистів Ц.П.Балталона, В.П.Острогорського, В.Я.Стоїніна, Т.Ф.Бугайко, П.К.Волинського, В.В.Голубкова, М.О.Рибнікової, Л.С.Троїцького та інших.

Автори методичних посібників по вивченню епіграфованих творів української та російської літератур / П.Т.Маркушевський, А.В.Недзвідський, Г.Я.Неділько, Б.І.Степанішин, Г.І.Беленький, Г.С.Дегожська, М.С.Дубинська, М.О.Дьомін, М.О.Корт, К.П.Лахотський, В.Г.Маранцман та інші /лише частково націлюють учнів на сприймання і осмислення епіграфа як однієї з форм висловлення авторської позиції.

Недоліком такого підходу є те, що часто школярі отримують готові відомості про роль надтекстової цитати, а не залучаються до дослідження її смислових та композиційних зв'язків і осмислення функцій. Методисти не використовують нові дослідження літературознавства та лінгвістики з проблеми епіграфа. Відсутня обґрунтована система методів, прийомів та форм роботи, спрямованої на осягнення ролі епіграфа.

У другому розділі - "Стан досліджуваної проблеми в сучасній школі" - проводиться аналіз вивчення епіграфованих творів на уроках російської та української літератур; визначаються критерії та рівні сприймання учнями старшого підліткового віку цього компоненту в художньому тексті.

Шкільні програми з літератур для 8-9 класів гуманітарного профілю націлюють словесників на формування у школярів уміння визначати ідейно-художню роль епіграфа у творі.

Метою констатуючого зрізу, який проводився у 8-9 класах було : з'ясувати наявний рівень знань учнів про епіграф і ступінь сформованості практичних умінь аналізу епіграфованих

творів; визначити, чи сприяє традиційна система навчання повному і адекватному осмисленню учнями старшого підліткового віку епіграфа як одного із засобів вираження концепції автора.

Констатуючий експеримент проводився поетапно. Перший етап включав анкетне опитування учнів та вчителів; спостереження за реалізацією досліджуваної проблеми на уроках літератури; вивчення передового педагогічного досвіду; бесіди з викладачами.

Якісний аналіз результатів експерименту дозволив зробити висновок, що учні 8-9 класів здебільшого неухважно ставляться до епіграфа художнього твору: не помічають взагалі або лише констатують його наявність; сприймають цей компонент ізольовано від авторського твору; не бачать смислових та композиційних зв'язків з іншими художніми елементами; не вміють встановлювати асоціативні зв'язки джерела епіграфічної цитати і авторського тексту; не задумуються про причини вибору письменником саме цих слів для висловлення своїх думок та почуттів.

Таке становище у шкільній практиці можна пояснити недостатньою розробленістю у цьому напрямку методичних посібників та підручників; відсутністю психологічної готовності учителів до організації роботи учнів з епіграфом; невирішеністю з позицій сучасного літературознавства питань, пов'язаних з методикою аналізу епіграфованих творів.

На заключному етапі констатуючого експерименту проведений діагностичний зріз дозволив визначити особливості сприймання і осмислення читачами старшого підліткового віку епіграфа у системі художнього цілого. Учнім було запропоновано відповісти на запитання "Як епіграф допомагає їм зрозуміти зміст першої глави повісті О.С.Пушкіна "Калітанська дочка" ?"

Спираючись на дослідження психологів, для аналізу результатів контрольних робіт ми виробили критерії сприймання епіграфа у творі письменника :

- розуміння ролі епіграфа для висловлення авторських оцінок;
- осмислення семантики епіграфічної цитати у новому контексті;
- сприймання асоціацій, що пов'язують цю художню деталь з іншими компонентами літературного тексту;
- сприймання емоційного змісту епіграфа і зв'язування його бун-

кцій у творі.

Аналіз результатів виконаних учнями робіт виявив такі рівні сприймання епіграфа :

Перший рівень поверхового сприймання епіграфа як орнаментальної деталі тексту, відрізняється нерозуміння ролі епіграфічної цитати;

Другий рівень, при якому учні помічають наявність епіграфа, але розглядають його ізольовано від твору. Зміст цитати сприймається на сюжетному рівні;

Третій рівень характеризується більш глибоким осмисленням епіграфа у системі художнього цілого, наявністю теоретичних знань про цей компонент і сформованістю деяких умінь та навичок аналізу епіграфованого твору;

Четвертий рівень відрізняється цілісним естетично адекватним осмисленням художнього тексту і його епіграфа, усвідомлюється роль цього компоненту як форми вияву авторської позиції.

На першому рівні сприймання виявились 31,8 % опитаних, на другому - 50,3 %, на третьому - 15,9 % і лише 2,0 % учнів знаходяться на четвертому - найвишому рівні.

Стан досліджуваної проблеми у шкільній практиці зумовила необхідність розробки методики вивчення епіграфованих творів.

У третьому розділі - "Система методів, прийомів та форм вивчення епіграфованих художніх творів" - розкривається зміст дослідного навчання; описується методика поглибленого вивчення твору на основі усвідомлення ролі його епіграфа; подається аналіз результатів експерименту.

Специфіка епіграфованого художнього тексту зумовлює особливості його сприймання і визначає необхідність формування у школярів умінь осмислювати авторську позицію, відображену в епіграфі. Більш успішне оволодіння учнями знаннями про епіграф, умінь та навичками його аналізу у творі буде проходити у процесі поетапного формування розумових дій і понять. Використовуючи теоретичні положення П.Я.Гальперіна, пропонуємо такі етапи роботи учнів з епіграфом у процесі аналізу літературного твору.

Перший етап - підготовка учнів до сприймання нового - сприяє пробудженню у них інтересу до епіграфа, включає актуалізацію опорних знань про цей композиційний компонент і перевірку розуміння його ролі на прикладі вивчених творів.

Другий етап - активізація уваги - передбачає створення психологічної установки читачького сприймання. Питання "З якою метою автор починає свій твір словами уже існуючого джерела?" стимулюють учнів до відтворення ходу творчого задуму.

Третій етап включає з'ясування семантики епіграфічної цитати у першоджерелі і осмислення інтертекстових зв'язків двох творів.

Четвертий етап - з'ясування внутрішньотекстових смислових та композиційних зв'язків епіграфа і авторського твору, переосмислення семантики цитати у новому контексті.

П'ятий етап включає висновок учнів про функції епіграфа у літературному творі.

Виділення постого етапу - осмислення авторської позиції - дещо умовне, оскільки процес усвідомлення концепції майстра слова відбувається на протязі усіх попередніх етапів.

У шкільній практиці використання і послідовність кожного з етапів залежить від особливостей твору, конкретного педагогічного завдання уроку, підготовленості учнівсько-аудиторії та інших факторів.

Дослідне навчання відбувалось у 8-9 класах : на першому етапі стосовно невеликих творів чи їх частин / "Міцри" М.Ю. Лермонтова, "Капитанская дочка" О.С.Пушкіна / у школярів формувалось поняття про епіграф як один із засобів вираження авторської позиції і розвивались уміння та навички осмислення його ролі у системі художнього цілого.

На другому етапі експерименту, в 9 класі, закріплювалися і поглиблювалися знання учнів про епіграф, розвивались і удосконалювалися уміння та навички аналізу літературних творів з епіграфами. Дослідне навчання проводилось на уроках рідної та світової літератур, при вивченні епіграфованих творів Т.Г.Шевченка, П.О.Куліша, О.С.Пушкіна та Дж.Г.Байрона.

Дисертант обґрунтовує систему методів, прийомів та форм аналізу епіграфованих текстів, яка включає лекцію по біогра-

фії письменника; слово учителя - передмову до вивчення твору; різноманітні коментарі епіграфічної цитати, її джерела та автора; семінар; диспут; лекцію з теоретико-літературної проблеми "Роль епіграфа у творчості письменника" або "Історія використання прийому епіграфування в літературі"; літературну виставку творів-першоджерел епіграфічних цитат "Куди веде епіграф?"; ігри - змагальні та рольові / турнір знавців літератури, наукова конференція / та інші.

Така послідовність використання методів, прийомів на форм вивчення епіграфованих творів ґрунтується на особливостях читачького сприймання авторського тексту через призму "чужого слова", а також вікових можливостях учнів старшого підліткового віку. Підходити до її використання потрібно творчо, з урахуванням підготовленості класу, рівня оволодіння дев'ятикласниками необхідними знаннями, уміннями та навичками аналізу епіграфованого тексту, завдань конкретного уроку літератури.

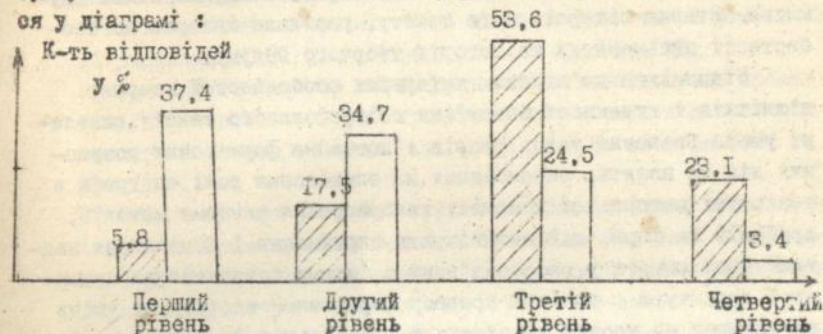
Для поглибленого усвідомлення школярами ролі епіграфа дисертант висвітлює роботу з творами "Паломництва Чайльд Гарольда" Дж.Г.Байрона, "Евгеній Онегін" О.С.Пушкіна шляхом використання комплексу методів, прийомів і форм, що сприяють більш повному осмисленню епіграфа у системі художнього цілого.

В розділі докладно описується методика вивчення на уроках української літератури в 9 класі епіграфованих поем Т.Г.Шевченка та поезій П.О.Куліша. Це пояснюється недостатньою опрацьованістю питання у радянській методичці, на якій відобразилась заідеологізованість літературознавства того періоду, замовчування або неправильна інтерпретація змісту біблійних епіграфічних цитат у творчості Великого Кобзаря.

Єдиний процес розвитку умінь та навичок аналізу епіграфованих творів на уроках української та російської літератур сприяє більш глибокому сприйняттю надтекстової цитати, розгляду цього композиційного компоненту в його історичному розвитку, порівнянню характерних рис епіграфів у романтиків та реалістів.

Ефективність розробленої методики перевірялася шляхом з'ясування рівня сприймання епіграфа, ступені сформованості в учнів умінь та навичок аналізу епіграфічної цитати у системі

художнього цілого. Характер підсумкових завдань, що їх виконували дев'ятикласники експериментальних і контрольних класів, був аналогічний тим, які проводились під час констатуючого зрізу. Якісні та кількісні зміни у рівнях сприймання подаються у діаграмі :

Умовні позначення :

 - експериментальні класи

 - контрольні класи

Таким чином, дані експерименту підтвердили висунуту на початку дослідження гіпотезу : ефективне формування читача, здатного до алозивного сприймання авторського тексту в взаємозв'язку з "чужим словом", повнішого і глибшого осягнення концепції письменника, відбувається ,якщо у процесі вивчення епіграфованих творів зважається на їх художню специфіку, а сама робота організована в єдиній системі.

Результати дослідження дозволяють зробити загальні висновки :

Однією з тенденцій удосконалення літературної освіти учнів у школах гуманітарного профілю є повне і адекватне осягнення ними морально-естетичної концепції письменника, відображеної на всіх рівнях художнього тексту.

Специфіка епіграфованого твору зумовлює особливу увагу його надтекстовій цитаті, за допомогою якої автор запрограмував сприймання свого тексту.

Творчому прочитанню епіграфованого твору сприяють наявність у школярів теоретичних знань про епіграф, а також сформованість умінь та навичок, спрямованих на осмислення цього

компоненту у системі художнього цілого.

Вивчення твору з епіграфом у єдності його композиційних елементів допомагає глибше усвідомити авторську концепцію, активізує пізнавальну мотивацію школярів, стимулює більш вдумливе читання літературного тексту, розвиває інтерес до особистості письменника та історії творчого задуму.

Відповідно до вікових читацьких особливостей старших підлітків і художньої специфіки епіграфованого тексту виявлені умови вивчення таких творів : поетапне формування розумових дій та понять, спрямованих на осмислення ролі епіграфа в розкритті авторської позиції; використання системи методів, прийомів та форм, які активізують сприймання і осмислення надтекстової цитати у взаємозв'язку з іншими компонентами художньої структури ; єдність процесу формування необхідних умінь та навичок на уроках української, російської та світової літератур.

Проведене дослідження не претендує на вичерпність у висвітленні всіх аспектів проблеми. Подальшому опрацюванню підлягає вивчення епіграфованих творів залежно від літературного роду, виду і жанру.

Основні положення дисертації відображені в таких публікаціях автора :

1. Работа с эпиграфом – эффективный способ обучения анализу художественного произведения (8 класс) // Рус. яз. и лит. в средн. учебн. завед. Украины. – 1992. – № 3-4. – С. 4-9.
2. Углубленное изучение повести А.С.Пушкина "Капитанская дочка" на основе постижения роли эпиграфа в раскрытии авторской позиции: Метод. рекомендации для учителей-словесников. – К., 1991. – 70 с.
3. Слова миру, добра і любові (Роль епіграфа Шевченкового послання "І мертвим, і живим" в передачі вічних моральних цінностей) // Виховання учнівської молоді в душі миру і взаєморозуміння: Матеріали міжрегіон. наук.-практ. конф., 15-17 грудня 1992р. – Рівне, 1992. – С. 247-248.
4. Ідейно-естетична роль епіграфа до роману "Чотири броди"

- М.Стельмаха // Літературна Вінниччина: Доп. та повід. обл. наук.-метод. конф., присвяч. 80-річчю з дня народження Михайла Стельмаха, 22-28 травня 1992 р. - Вінниця, 1992. - С.26-27.
5. Епіграф "Поліської легенди" "Ліс шумить" як ключ до осмислення погляду В.Г.Короленка на долю українського народу // Освіта і незалежна Україна: Тези доп. міжвуз. наук. конф., 13-14 листопада 1991 р. - Рівне, 1991. - С. 119-121.
6. Епіграф как вектор інтерпретації художественного произведения // Целостность художественного произведения и проблемы его анализа и интерпретации: Тез. конф., 13-16 октября 1992 г. - Донецк, 1992. - С. 158-159.
7. Роль епіграфа в ідейно-художественном анализе произведения (на матеріалі путевих заметок "Месяц во Франции" Б.Н.Некрасова) // Використання спадщини повернутих і призабутих діячів науки та культури в навчальному процесі педагогічного вузу та школи: Тези Республ. міжвуз. наук.-практ. конф., 29-31 травня 1991 р. - Рівне, 1991. - Ч.2. - С. 158-160.
8. Значение епіграфов романа "Арап Петра Великого" в раскрытии А.С.Пушкиным проблемы национального характера // Бикладання вузівського й шкільного курсів мови та літератури в умовах національного відродження України: Матеріали міжвуз. наук. конф. - К., 1992. - Ч.2. - С. 157-159.
9. По страницам "Евгения Онегина": Метод. рекомендації к изучению романа А.С.Пушкина в 9 классе. - К., 1998. - 54с.

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

165608

AB 27.778